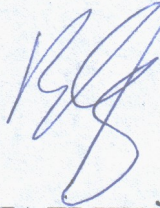

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО**

ВОРОБИЙОВ Сергій Дмитрович

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ОБРАЗ В УКРАЇНСЬКІЙ ОПЕРІ
КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕНТАЛЬНОСТІ ЕТНОСУ**

Методична розробка спеціального курсу з дисципліни
«Режисура музичного театру(Фах)»
за темою творчого мистецького проекту

**026 «Сценічне мистецтво»
02 «Культура і мистецтво»**

Творчий керівник:

Ільченко Петро Іванович
заслужений діяч мистецтв України, професор

Науковий консультант:

Касьянова Олена Василівна
кандидат мистецтвознавства, професор
заслужений діяч мистецтв України

Київ - 2023

ЗМІСТ

Вступ. Анотація спецкурсу

- I. Репертуарна політика музичного театру України в контексті соціокультурних викликів сьогодення
- II. Національний образ персонажа, чинники його формування
- III. Режисерські підходи до створення національного образу в українській опері
- IV. Список рекомендованої літератури

ВСТУП. АНОТАЦІЯ СПЕЦКУРСУ

Актуальність спецкурсу в реаліях сьогодення, її обумовленість необхідністю оптимізації зарубіжного і вітчизняного компонентів в репертуарній політиці музичного театру України, прагненням українського етносу до самоідентифікації в умовах космополітизації культури і мистецтва.

Предмет спецкурсу – національний оперний репертуар музичного театру України в контексті світових глобалізаційно-інтеграційних процесів.

Міждисциплінарні зв'язки:

- Концепції розвитку сучасного сценічного мистецтва.
- Новітні тенденції в музичному театрі ХХІ ст.
- Підготовка творчого мистецького проекту.
- Підготовка науково-дослідного проекту.
- Педагогічна практика.
- Інноваційні технології в мистецькій освіті.

Мета спецкурсу – визначення режисерського концепту у створенні національних образів в українській опері крізь призму особливостей ментальності етносу.

Завдання спецкурсу:

- виявити соціокультурні виклики сьогодення, що впливають на зміну парадигматики музичного театру; окреслити проблеми формування національного репертуару в контексті нової парадигматики музичного театру України;
- проаналізувати сутність національного образу персонажа, чинники його формування;
- визначити режисерські підходи до створення національних образів в українській опері.

Програмний результат навчання: здатність випускника диференціювати режисерські підходи/прийоми/методи/засоби виразності у створенні національних образів в українській опері.

I. РЕПЕРТУАРНА ПОЛІТИКА МУЗИЧНОГО ТЕАТРУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Тема 1. Українська опера сьогодення: проблема режисерських інтерпретацій

Світові глобалізаційно-інтеграційні процеси в оперному мистецтві, їх вплив на український театр. Дві тенденції в розвитку музичного театру України: транснаціоналізація оперного репертуару та самоідентифікація етносу. Невиправдане збільшення частини світового репертуару за рахунок зменшення вітчизняної складової, їх вплив на формування національної свідомості нації, її світоглядних та громадянських позицій.

Проблема інтерпретації української опери в контексті самоідентифікації нації. Недостовірність перших режисерських трактувань образів українських персонажів в опері з огляду на самоідентичність внаслідок поверхневого опрацювання матеріалу. Невідповідність національних символів, цінностей, історії та культури українському менталітету в деяких оперних виставах. Нагальна потреба у вивченні психології сприйняття музично-театральних творів глядацькою аудиторією.

Тема 2. Переосмислення національного образу української опери у науковому пошуку сьогодення

Національний образ українця в опері в контексті історико-регіонального, філософсько-культурологічного, психолого-соціологічного аспектів.

Значення історичного аспекту в розумінні та аналізі режисером поведінки українців у створенні кола образів персонажів. Формування слов'янського етносу та української ментальності в контексті суспільно-політичного, економічного й культурного розвитку у різні часи, що має вплив на створення образів українських персонажів. Історичні та культурні аспекти формування українського етносу у різних регіонах, таких як

Галицькі землі, Холмщина, Підляшшя, Лемківщина, Надсяння та інші, що були у певні часи під впливом різних держав. Історико-регіональний аспект у режисерських інтерпретаціях національних образів у вітчизняній опері.

Філософія українського етносу, що проявляється в операх на українську тематику. Філософські думки Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Куліша у новітніх дослідженнях сучасних науковців. Роль та місце кордоцентризму (філософії серця Г. Сковороди), притаманного українській нації та його прояв у персонажах оперних творів на українську тематику, що відображають їхнє внутрішнє світосприйняття та емоційну спрямованість. Вплив філософських та суспільно-політичних поглядів Т. Шевченка на створення національних образів в українській опері, включаючи його звернення до соціальних проблем та боротьби за національну незалежність. Тлумачення реальності та антеїзму української філософської думки. Вплив антеїзму на українську оперу і створення національних образів, зокрема, в опері «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, де любов до рідної землі зображена як основна риса українського національного характеру.

Роль психолого-соціологічного аспекту особистості в контексті створення історично-достовірних характеристичних рис образу українця із врахуванням його соціальних, вікових, статевих ознак. Психологічний уклад українця, який включає емоційність, сентименталізм, чутливість та ліризм, індивідуалізм та прагнення до свободи. Вплив української культури на індивідуальний характер, ментальність і вдачу людини через родину та культурне середовище етногрупи. Роль жінки-матері у формуванні світосприйняття особистості. Соціальні верстви українського суспільства XVI – XVII століть, їх життєдіяльність та специфіка умов побутування. Соціальна структура та роль козацтва в українському суспільстві. Розуміння соціально-політичного значення шляхти та духовенства в

українському суспільстві, їхньої ролі у формуванні елітних верств. Роль міської аристократії, ремісників, купців та інших соціальних верств у розвитку економіки, політики та культури України у XVI – XVII століттях. Розкриття взаємовідносин між різними соціальними верствами, їх вплив на процес формування української нації та національної ідентичності.

Тема 3. Вектори режисерських пошуків вирішення національного образу в контексті жанрової стилістики української опери

Героїко-патріотична та історична тематика в українській опері. Роль музичних мотивів, танців та народних пісень у відображенні українського козацтва та національних цінностей. Режисерські підходи до постановки героїко-патріотичної опери. Проблеми вирішення національних образів і традицій у режисерських інтерпретаціях. Роль обрядів і традицій у підсиленні національного образу та національно-патріотичного виховання глядачів. Нові режисерські прийоми художньої інтерпретації історичних подій та героїко-патріотичних образів у опері.

Соціально-побутова тематика в українських операх. Соціальна нерівність, відображення в ній класового поділу суспільства, його відображення у стосунках між персонажами. Родинний побут та ставлення до сімейних стосунків, їх відображення у різних оперних творах, взаємодія між батьками, дітьми, соціальне відношення до родинних цінностей. Ставлення суспільства до дівчини-покритки. Взаємовідносини між козацтвом та селянством. Роль музично-театральних засобів у передачі соціально-побутової тематики.

Лірико-романтична та драматична тематика в українських операх. Тема першого кохання між молодими парубком та дівчиною, як важливий елемент лірико-романтичної атмосфери в українській опері. Зв'язок героїчних подій та романтичних відносин в операх на національну тематику. Трагічні наслідки кохання такі як самогубство і смерть. Вплив

містичних ситуацій на атмосферу непередбачуваності сюжету в лірико-романтичній українській опері.

Легендарно-міфологічна та казково-фантастична тематика в українській опері. Аспекти легендарно-міфологічної тематики: ідеалізація і героїзація стародавніх часів, перебільшення явищ і подій. Художні образи персонажів легендарно-міфологічної тематики та їх аспекти. Особливості казково-фантастичної тематики української опери: зображення вигаданих подій, надзвичайних явищ, уявних осіб та таємничих сил. Характеристика казково-фантастичних образів у подіях та персонажах: магічність, ірреалістичність, чаклунство. Сценічні вирішення у контексті особливостей соціокультурного розвитку суспільства.

II. НАЦІОНАЛЬНИЙ ОБРАЗ ПЕРСОНАЖА, ЧИННИКИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Тема 4. Вплив геокліматичних умов на формування національних ознак українського етносу

Загальнонаціональні особливості образу українців в операх на національну тематику. Зв'язок самоідентифікації, світосприйняття та світовідчуття українців з історією певного регіону та його геокліматичним розташуванням. Поняття психоповедінкового інваріанту, його реалізація на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі, відображення у діях героїв українських опер. Поняття психоповедінкових архетипів українців та їх аспекти: колективізм, пригодництво, спокійно-компромісне існування, соборність та ін.. Прояв загальнонаціональних особливостей в театральному мистецтві, а саме в протистоянні різних світоглядів та соціокультурних орієнтирів двох сторін конфлікту на прикладах українських опер: «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського, «Тарас Бульба» М. Лисенка, «Богдан Хмельницький» К. Данькевича та ін..

Регіональні особливості формування національного образу персонажа. Геополітичне розташування України та ефект різних державоутворень на релігійні погляди, традиції, звичаї нації, їх вплив на населення, відображене в українських операх. Зовнішній авторитет інших держав на регіони, які знаходяться на кордоні, що формують особливості культури та характеру населення. Дія природних зон (степової, лісостепової та гірської) на формування характеру та способу життя людей у двох світоглядних протилежностях: комунікації, колективізації та індивідуальності, компромісності. Важливість історично-достовірного відображення сюжетних подій опер, які враховують особливості декількох регіонів.

Тема 5. Особливості ментальності української нації в контексті соціокультурного розвитку суспільства

Релігія як основний аспект свідомості та самоідентифікації людей, її роль у створенні ментальних особливостей художніх образів українських опер. Історичний розвиток релігійних вірувань на території України (язичництво, християнство — православ'я та католицизм, мусульманство та ін.). Релігійні особливості як джерело конфліктів і вплив на характеристики персонажів у операх наприкладі "Аскольдової могили" О. Верстовського, "Анни Ярославни" А. Рудницького, "Запорожця за Дунаєм" С. Гулака-Артемівського та ін. Роль релігійних традицій на взаємини між державами. Роль релігійних обрядів у режисерському пошуку та відтворенні на сцені рис національної ідентичності.

Морально-етичні норми в контексті історичного розвитку українського народу. Високоморальність як ідеал в українській народній творчості, її відображення у художніх образах, релігії, міфах тощо. Роль сільського суспільства у формуванні морально-етичних цінностей у сім'ї. Усна народна творчість як засіб передачі моральних норм у вихованні

почуття добра, честі та гідності у дітей через прислів'я, приказки. Моральні-етичні обов'язки та взаємодопомога у сім'ї та громаді: допомога старшим, вдовам, сиротам та безпритульним, спільна взаємодія та допомога в середині українського суспільства. Система української обрядовості, відображення поваги та взаємодії українців між собою через різноманітні обряди. Прояв морально-етичних норм на взаємовідносини та характери персонажів українських опер.

Культура і побут українців в контексті створення історично-достовірних сценічних картин народного життя. Специфіка буття українського селянства, його аграрна орієнтація, їх вплив на розташування та будову оселі як прототипи можливих декораційних об'єктів. Роль народних декорацій у виставах в контексті передачі атмосфери та відношень персонажів. Народний одяг та його практичні функції, види чоловічого та жіночого селянського одягу. Особливості міського одягу його різноманітність кольорів, прикрас та оберегів. Одяг вищих соціальних груп, імпортоване вбрання багатіїв їх відмінність від селянського. Регіональні відмінності та вплив культур в контексті особливих візерунків у вишивці, прикрасах та орнаментах, їх походження з давніх часів племінних груп. Одяг козаків, його практичне військове значення, психологічний вплив на ворогів через зовнішній вигляд; склад одягу рядового козака та старшини. Господарство та страви українців в контексті регіональних господарських особливих традицій, обрядів та інших факторів, можливість їх використання при створенні режисером картин народного життя в українських операх.

Тема 6. Специфіка взаємовідносин українців в сім'ї та суспільстві

Статеві ролі, їх взаємовідносини, цінності українців у сім'ї та суспільстві, їх вплив на створення образів у національній опері. Роль чоловіка в українському суспільстві: його завдання, цілі та характерні риси.

Функції та вплив чоловіка у сім'ї. Зразкова роль жінки в українському суспільстві через вихованість, культурність, знання традицій. Сімейна функція жінки у господарстві, вихованні дітей, створенні атмосфери затишку в домі. Козацька спільнота в атмосфері відчуття свободи, зобов'язань та лідерства.

Вікова специфіка, та взаємовідносини між представниками різних вікових категорій, їх використання в національній опері. Вікові ролі та обов'язки, знання моралі та етики у відносинах. Дитяча праця як головний аспект сімейного виховання через відчуття відповідальності до важкої роботи. Робочі обов'язки у дітей: господарські по дому у дівчаток, та важкі фізичні у хлопчиків. Роль матері у вихованні та навчанні дітей, розмежування навчальних стратегій та підходів між хлопчиком та дівчинкою. Відносини між дітьми та літніми людьми, вплив старших на молодших, їх взаємодія. Характеристика особливої шани до літніх людей у сільському середовищі.

Соціальний статус людини, його взаємовідношення в суспільстві, ставлення до інших, види зайнятть, цілі та інтереси на сцені музичного театру. Візуальне відображення соціального статусу людини, його зовнішність, у тому числі костюми, зачіски, черевики тощо. Роль козацтва в українських операх, показ традицій і законів цієї верстви населення. Різноманітність козацької спільноти, її взаємовідношення з іншими верствами суспільства. Розгляд опер, пов'язаних з козацтвом: "Запорожець за Дунаєм", "Тарас Бульба", "Богдан Хмельницький" тощо, їх значуща роль у розвитку української опери.

Родинно-шлюбні стосунки та їх особливості в контексті формування українського національного характеру. Важливість шлюбу та правила взаємовідносин, у т.ч. сумісність духовних інтересів, моральні цінності, створення достатку та виховання покоління. Панівна роль жінки-матері в

українській родині. Роль жінок в історії та культурі у різних сферах життя від політики до мистецтва, їхнє значення для українського народу. Жіночий символізм у народній творчості, його прояви через образи ікон, парсунів, калини тощо. Різниця між українською та західноєвропейською сім'єю.

Суспільні зв'язки та взаємодії українців на різних рівнях, у т.ч. сімейні, сусідські, громадські, сільські, у містах та державні взаємодії. Гостинність і відмова в контексті сусідської та громадської взаємодії. Почуття власної гідності українців, створення поняття національної гідності. Важливість української мови як панівного символу національної ідентичності. Поняття честі та брехні в українському суспільстві. Жорстке ставлення до злодіїв і крадіїв, його вияв у публічному засудженні та покаранні таких осіб. Чесність та відповідальність ставлення до своєї роботи. Негативне ставлення до пияцтва в контексті загрози для сім'ї та суспільства. Бережливе ставлення до землі та природи в контексті забезпечення існування народу. Поведінкові норми в контексті моралі українського суспільства, визначення взаємовідносин між людьми та їхнє ставлення до оточуючого світу.

III. РЕЖИСЕРСЬКІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ОБРАЗУ В УКРАЇНСЬКІЙ ОПЕРІ

Тема 7. Жіночий образ в українській опері, особливості режисерських інтерпретацій

Інтерпретації дівочих образів, прояви їх соціокультурних аспектів і взаємовідносин в українському суспільстві в різних оперних творах: таких як "Наталка Полтавка", "Катерина", "Запорожець за Дунаєм" та ін.. Взаємовідношення дівчат з нареченими, їх сімейні традиційні прагнення. Характеристика образів дівчат через сценографію та акторську гру. Конфлікт та драматургія, їх зв'язок із дівочими образами, їх відносинами та поступками, вплив цих аспектів на розвиток сюжету. Наслідки

порушення суспільних законів та традицій для героїнь в контексті стосунків з оточуючим суспільством. Відповідність образів та їх режисерських інтерпретацій культурним цінностям, традиціям та нормам українського суспільства.

Образ молодиці(молодої жінки 30-40 років) в українській опері. Взаємовідношення молодиці з чоловіком у сімейних стосунках, роль в родині і суспільстві в контексті режисерських підходів до втілення цього образу на сцені. Роль молодиці у вихованні дітей, збереженні культурних традицій в опері. Порушення сімейних традицій, прояви цих наслідків для молодиці з боку чоловіка та суспільства в сценічних творах. Режисерські інтерпретації образу молодиці в різних постановках та їх відповідність історичній достовірності у костюмах, пластиці, жестах. Роль молодиці-селянки в контексті взаємодії з громадою в режисерських інтерпретаціях образу відповідно до народних традицій.

Образ літньої жінки, її роль в сім'ї, суспільстві, вплив на соціокультурні цінності, їх прояви в українських операх на прикладі образів Насті з «Тараса Бульби» М. Лисенка, мати з «Катерини» М. Аркаса, Варвари з «Богдана Хмельницького» К. Данькевича та ін.. Роль жінки-матері в сім'ї як носія соціокультурних цінностей в опері на українську тематику. Впливовість старої жінки на соціальні і громадські цінності на прикладі українських опер. Значущість літньої жінки у психологічній і моральній підтримці, стабілізації конфліктних ситуацій чоловіка та дітей в українській опері. Впливовість літніх жінок на сім'ї дітей та суспільство в сценічних творах. Режисерські та акторські рішення щодо втілення образу літньої жінки на сцені, в т.ч. візуальний типаж та пластика.

Тема 8. Чоловічий образ в українській опері, специфіка режисерських втілень

Парубочий образ в українській опері, специфіка режисерських втілень на прикладі українських опер. Особливості відношень героя до дівчини. Роль героя-парубка у сюжеті сценічних творів та його взаємодія з іншими персонажами. Ототожнення образу парубка до козацької спільноти, символіки та цінностей. Вплив колективної свідомості з індивідуальною думкою в розкритті пригодницького аспекту парубочого образу, його відповідність життєвій меті та справі. Образ парубка в контексті конфлікту та протесту. Порівняння режисерських інтерпретацій та вивчення їх підходів до втілення образу.

Образ молодика (30-40 років) в українській опері, його характеристика. Хитрість та авантюризм образів молодиків, прояв у вчинках та взаємодіях з іншими персонажами у сценічних сюжетах. Взаємовідносини з жінками. Соціальний статус, вплив на моральні цінності, відображені в українських оперних творах. Порівняння режисерських інтерпретацій та вивчення підходів до втілення образу.

Образ літніх чоловіків в українських операх у контексті ментальності української нації. Значущість глибокого досвіду, мудрості, відточених навичок в інтерпретуванні образів. Різноманітність соціальних ролей, притаманних літнім людям: селянам, козацьким старшинам, воєводам, гетьманам, кобзарям. Роль кобзарів в українських операх як осередку знань, моральних та історичних розповідей через поезію та музику. Наповненість образів літніх чоловіків в українській опері з перевагою самовіддачі улюбленій справі, вірності ідей справедливості, любові до вільної України. Режисерські інтерпретації образів старих чоловіків через зовнішній вигляд, акторську гру, пластичність тощо. Значущість архетипа батька сім'ї в оперних характеристиках героїв.

IV. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алішер А. В. Мистецтвознавча динаміка театральної сценографії. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2021. № 2. С.170-175.
2. Балтаджи П.М. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 21–28.
3. Безклубенко С. Мистецтво: терміни та поняття: Енцикл. вид. у 2 т. Т. 1 (А–Л). Київ: Ін-т культурології АМУ, 2008. 240 с.: іл. 8.
4. Безклубенко С. Мистецтво: терміни та поняття: Енцикл. вид. у 2 т. Т. 2 (М–Я). Київ: Ін-т культурології НАМУ, 2010. 256 с.: іл.
5. Білас О. І. Роль музики в українському драматичному театрі кінця ХІХ - початку ХХ ст. // Українська музика: щоквартальник. Львів, 2017. Число 3 (25). С. 59–69. Режим доступу:<https://ukrmus.files.wordpress.com/2018/01/2017-3-n25-09.pdf> (дата звернення 23.08.2023).
6. Білокінь С. У пошуках української душі // Українська душа / за заг. ред. В. Храмової. Київ: Фенікс, 1992. С. 120-126.
7. Бондаренко О.В. Українська ментальність у розмаїтті національних ментальних формоутворень і архетипів: історико-культурний аспект // Гуманітарний вісник Запорізької Державної Інженерної академії. Запоріжжя, 2008. № 32. С. 66–78.
8. Бузд Г. Вплив української ментальності на формування структурних особливостей української філософії // Філософські і психологічні науки. Вісник Прикарпатського університету. Івано-Франківськ, 2016. №20. С. 33-43.

9. Булат Т., Олійник О. Оперна творчість // Історія української музики / редкол.: М. М. Гордійчук (голова) та ін. в 6 т. Т. 2 : Друга половина XIX ст. Київ: Наукова думка, 1989. С. 183-237.
10. Валуца С. Михайло Старицький та Марко Кропивницький:взаємовплив на розвиток театрального мистецтва в Україні у другій половині XIX століття // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, 2015. Вип. 17. С. 58-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkkarogo_2015_17_9 (дата звернення 23.08.2023).
11. Веселовська Г. І. Театр Миколи Садовського (1907–1920):монографія. Київ : Темпора, 2018. 412 с.
12. Воробйов С. Втілення мистецького проекту «Майська ніч» за твором М. Лисенка у авторському режисерському моделюванні // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Київ, 2022. №1 (54). С. 119- 135.
13. Воробйов С. Національний образ в українській опері: науковий аспект режисерських інтерпретацій // Українське музикознавство. Київ, 2020. Вип. 46. С. 18 - 29.
14. Воробйов С. Режисерський аналіз еволюційних модифікацій твору Миколи Лисенка «Утоплена» // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Київ, 2021. № 3-4(52-53). С. 224 - 238.
15. Воронік Д. Архетип культурного героя в українському візуальному мистецтві початку XXI ст. // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Мистецтвознавство, 2016. Вип. 22. С. 221-226. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrkm_2016_22_40 (дата звернення 23.08.2023).
16. Глушко М. Основні сільськогосподарські заняття. Підсобні заняття, домашні ремесла і промисли // Етнографія українців/ за ред. проф. С. А. Макарчука; вид. 3-є,перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 228-276 .

17. Голубничий С. Специфічність підходів диригента у нетипових умовах утілення оперних вистав // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2023. № 1 (58). С. 129-140. Режим доступу:<http://chasopysnmau.com.ua/issue/view/16938> (дата звернення 23.08.2023).
18. Гордійчук О. О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. 2018. Вип. 1. С. 15-19. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vzduffn_2018_1_5 (дата звернення 23.08.2023).
19. Губко О. Психологія українського народу: наук. дослідж. У 2-х кн. Кн. 2: Особливості наших країн у міжчасі Трипілля – сучасна Україна. 3-тє вид. Київ: ТОВ «Видавництво друкарні Діло», 2013. 400 с.
20. Данильян О., Дзьобань О. Глобалізація культури: протиріччя та тенденції розвитку. Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Політологія. Харків, 2017. №2 (33) С. 29 - 41.
21. Донченко О. Архетипи – спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності) // Психологія особистості, 2011. № 1. С. 170- 181. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ро_2011_1_23 (дата звернення 23.08.2023).
22. Землюк В. Етнопсихологічні й етнополітичні особливості ідентичності українців // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2007. Вип. 34. С. 93-110. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2007_34_11 (дата звернення 23.08.2023).
23. Ізваріна О. Микола Лисенко і Петро Сокальський: «Майська ніч» М. Гоголя та гоголівська тема в українській опері: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 — музичне мистецтво / Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського. Київ, 1996. 19 с.
24. Ільченко П. І. Режисерський задум оперної вистави крізь призму сучасної театральної естетики // Українське музикознавство. Київ, 2020. Вип. 46. С. 45 - 57.

Режим доступу: <http://musicology.com.ua/issue/view/14163> (дата звернення 23.08.2023).

25. Касьянова О. Еволюційні модифікації танцювальних сцен у контексті генези української опери // Українське музикознавство, 2020. Вип. 46. С. 58-74.

26. Касьянова О. Поліфункціональність танцювальних сцен в оперній виставі // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2023. № 1 (58). С. 112-128. Режим доступу:<http://chasopysnmau.com.ua/issue/view/16938> (дата звернення 23.08.2023).

27. Киричев Р., Макарчук С. Сім'я і сімейний побут // Етнографія українців/ за ред. проф. С. А. Макарчука; вид. 3-є, перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 464-484 .

28. Клековкін О. THEATRICA: лексикон. Київ: Фенікс, 2012. 800 с.

29. Колесник Є. В. Психологізація вокально-сценічного образу Оксани з опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм» у творчій версії Льва Венедиктова // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2021. № 1 (50). С. 106-116. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chasopys_2021_1_10.

30. Колесник Є. Виховання співака-актора в контексті української оперної школи // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2022. № 2 (55). С. 113-126. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chasopys_2022_2_10 (дата звернення 23.08.2023).

31. Кондратьєва М. Мізансцена як засіб втілення режисерського бачення // Сучасне мистецтво, 2010. Вип. 7. С. 111-114. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2010_7_10 (дата звернення 23.08.2023).

32. Кремень В. Г. Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму // Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2022. № 4(2). С. 1-8. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202> (дата звернення 23.08.2023).

33. Крижановська Н. Феномен "Театру корифеїв" в культурному житті Південноукраїнського регіону // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки, 2013. Вип. 3. С. 99-105. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdcu_2013_3 (дата звернення 23.08.2023).
34. Крутій О., Радченко О. Загальнонаціональні та регіональні чинники сучасного українського менталітету // Держава та суспільство, 2011. №3. С. 174– 179.
35. Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа / за заг. ред. В. Храмової. Київ: Фенікс, 1992. С. 48-65.
36. Лисоколенко Т. Архетипи українського колективного несвідомого // Гуманітарний вісник ЧДТУ. Серія: Філософські науки. Т. 18. Вип. 2. Черкаси, 2012. С. 106-114. Режим доступу: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1851> (дата звернення 23.08.2023).
37. Львовичкіна А. Етнопсихологія : навч. посібник. Київ: МАУП, 2002. 144 с.
38. Макарчук С. Вступ // Етнографія українців/ за ред. проф. С. А. Макарчука; вид. 3-є,перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 4- 15.
39. Макарчук С., Тарнавський Р. Громада і громадський побут// Етнографія українців/ за ред. проф. С. А. Макарчука; вид. 3-є,перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 444-465 .
40. Макушина Г. І. Політична та правова культура населення Гетьманщини XVIII ст. у сучасній історіографії // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія: Історичні науки.. 2008. Т. 88. Вип. 75. С. 116-123. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2008_88_75_24 (дата звернення 23.08.2023).
41. Маслюк А. Проблема формування психіки українського народу // Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку :

колективна монографія / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, Ю. Т. Рождественський [та ін.] ; за ред. В. В. Турбан. Київ-Кіровоград :Імекс-ЛТД, 2014. С. 32-57.

42. Михайлова Н.М. Трансформація рольової функції хору у музичній виставі (на прикладі театральної практики останньої третини ХХ – ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства 17.00.03 – музичне мистецтво / Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2011. 12 с.

43. Михайлова Н.М. Творчість і співтворчість у комунікативній системі режисер — хормейстер — актор // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Київ, 2010. № 2(7). С. 91–95.

44. Мірошник О. Микола Гоголь та Михайло Старицький про Тараса Бульбу: своєрідність художньої інтрепретації одного сюжету // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. 2015. Вип. 21-22. С. 251- 272.Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lfk_2015_21-22_19 (дата звернення 23.08.2023).

45. Нагай Б. Сутність художнього образу у музичному мистецтві // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. Вип. 17. С. 94-99.

46. Несен І.І. Роль костюма у формуванні образу персонажа в Театрі Корифеїв (1882-1914 рр.) // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 2021. № 2. С. 154.

47. Нестьєва М. І. Режисер і композитор – однодумці чи супротивники? // Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського. 2012. № 3 (16). С. 11–16.

48. Одарченко П., Царинник Г. Український народний одяг = Ukrainian Folk Costume / [ред.: П. Одарченко, Г. Царинник ; пер. англ. О. Пащак-Трач ; іл.: Г. Титла та ін.], – Toronto ; Philadelphia: Світ. Федерація Укр. Жіночих Орг., Коміс. нар. мистецтва, 1992. С. 311.

49. Паві П. Словник театру / наук. ред. О. Клековкін. Львів, 2006. 641 с.

50. Паламаренко А. Виконавські акценти виразності сценічного мовлення в українській опері (з досвіду роботи Івана Паторжинського) // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, 2022. № 3-4(56-57). С. 197-211. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chasopys_2022_3-4_15 (дата звернення 23.08.2023).
51. Писаренко П., Гармаш О. Етнографічні особливості українського народу та їх роль у створенні екопоселень на території України // Вісник Полтавської державної аграрної академії, 2016. Вип. 4. С. 83-88. Режим доступу: <https://doi.org/10.31210/visnyk2016.04.17> (дата звернення 23.08.2023).
52. Рачковський Г. Народні знання // Етнографія українців/ за ред. проф. С. А. Макарчука; вид. 3-є, перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 548- 584 .
53. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. Мюнхен, 1996. 234 с.
54. Рильський М. Трупа Старицького (1883-1885) // Рильський М. Український драматичний театр. Нариси історії в двох томах. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1967. С. 194-199.
55. Рубан О. Філософські ідеї Пантелеймона Куліша в умовах сьогодення // Українознавчий альманах, 2019. Вип. 25. С. 90-95. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2019_25_16 (дата звернення 23.08.2023).
56. Савицька О., Співак Л. Національна специфіка спілкування // Етнопсихологія: навч. посіб. Київ: Каравела, 2011. С. 94-101. Режим доступу: [http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Савицька%20О.В.,%20Співак%20Л.М.%20\(1\).pdf](http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Савицька%20О.В.,%20Співак%20Л.М.%20(1).pdf) (дата звернення 23.08.2023).
57. Сергеев М. Філософський смисл поезії Т. Г. Шевченка у мас-медіа сучасного українського інформативного простору // Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика, 2018. Вип. 44. С. 189-202. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2018_44_24 (дата звернення 23.08.2023).

58. Сілецький Р. Поселення, двір, житло // Етнографія українців/ за ред. проф. С. А. Макарчука; вид. 3-є, перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 292-315.
59. Скорульська Р., Чуєва М. Микола Лисенко. Дні і Роки. Київ: Музична Україна, 2015. 744 с.
60. Солов'яненко А. Взаємодія режисера й диригента у процесі вирішення оперної вистави // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 2009. Вип. 2. С. 73-77.
61. Станішевський Ю. Оперна класика та національні традиції // Український радянський музичний театр. Київ: Наукова думка, 1970. С. 153-178.
62. Стефанович М. Організація українського оперного театру. До нових висот (1944-1959рр.) // Стефанович М. Київський театр опери та балету. Історичний нарис. Київ: Мистецтво, 1968. С. 66-75, 140-187.
63. Триколенко С. Т. Українська сценографія кінця ХХ – початку ХХІ ст.: основні тенденції розвитку та авторські позиції : дис. ... канд. мистецтвознавства. 26.00.01 — теорія та історія культури / АН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. 239 с.
64. Турбан В. Проблема онтогенезу моралі та моральності в українській і світовій психології // Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку : колективна монографія / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, Ю. Т. Рождественський [та ін.] ; за ред. В. В. Турбан. Київ-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 9-31.
65. Турчак С. Диригент в оперному театрі // Рожок В.І. Стефан Турчак. Київ: Либідь, 2013. С. 214-218.
66. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа / за заг. ред. В. Храмової. Київ: Фенікс, 1992. С. 3-35.
67. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа / за заг. ред. В. Храмової. Київ: Фенікс, 1992. С. 66-96.

68. Шевель А.О. Ментальність українців крізь призму природи // Політологія : наукові праці ЧДУ ім. П.І. Могили. Том 204. 2012. № 192. С. 83- 86. Режим доступу: <http://politics.chdu.edu.ua/issue/view/4509> (дата звернення: 20.09.2022).
69. Шутько С. Роль театрального костюма у створенні художнього образу оперної вистави // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, 2022. № 3-4. С. 212-224. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chasopys_2022_3-4_16 (дата звернення 23.08.2023).
70. Шутько С. М. Сучасна музична режисура – новаторство чи авантюризм? // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Київ, 2021. № 3-4 (52-53). С. 203–216.
71. Юдова-Романова К., Стрельчук В., Чубукова Ю. Режисерські інновації у використанні технічних засобів і технологій у сценічному мистецтві // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія «Сценічне мистецтво». Київ, 2019. Вип. 1. Т. 2. С. 52–72.
72. Янів В. Суспільні верстви // XVIII. Суспільство: Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 3. С. 1136-1144. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/encycl/eui112.htm> (дата звернення 23.08.2023).
73. Гамкало І-Я. Мій музичний Олімп / упоряд. М. Гамкало. Київ: Світ Успіху, 2021. 436 с.
74. Pearson C. Awakening the heroes within: Twelve archetypes to help us find ourselves and transform our world. 1st ed. New York: HarperOne, 1991. 352 p.